

відповідей (реакцій) на вплив найвищого середовища (стимулів). Так само пояснювалися всі суспільні процеси. При цьому не визнавалася наявність якихось внутрішніх психологічних ланок, які опосередковують відповіді людини. Будь-яка поведінка пояснювалася схемою “реакція – стимул”. Відповідно до такого розуміння деякі своєрідні “схеми поведінки” у людини існували від народження. Закріплення успішних реакцій за допомогою багаторазових повторювань формує набір автоматизованих реакцій у вигляді складних “репертуарів поведінки”. За такого підходу поведінка людини надто спрощується, а сама вона нібито не має психіки, свідомості, більше нагадуючи тварину.

“Когнітивна” модель соціалізації, засновником якої був Ж. Піаже, побудована на ідеї, що поведінка особистості детермінована її знаннями, а їх сукупність утворює в її свідомості своєрідний образ (картину) довкілля [8; 11]. Саме ця картина світу, а не сама реальність, керує поведінкою людей. При цьому головний аспект соціалізації – процес навчання мислення, розвиток пізнавальних, моральних та емоційних структур особистості. Відповідно до цієї моделі когнітивна соціалізація відбувається в кілька стадій, кожна з яких окреслюється новими навичками, що обмежують навчання людини. Усі стадії вона проходить поступово, хоча швидкість і результативність соціалізації на них у різних людей можуть відрізнятися. Дану концепцію доповнив американський психолог Л. Кольберг, який в основу переходу від однієї стадії соціалізації до іншої (таких стадій шість) вклав не лише результати розвитку когнітивних навичок, а й здатності до розуміння і співпереживання (емпатії) почуттів інших людей. Досягнення тих чи інших стадій не пов’язується з віком, а завершальні етапи підсилюні далеко не всім.

Представники школи географічного детермінізму французький мислитель Ш. Монтеск’є (праця “Про дух законів”), німецький географ, етнограф Ф. Ратцель (праця “Земля та життя”), російський географ і соціолог Л. Мечников, французький географ і соціолог Ж.-Ж. Е. Реклю вважали, що чинники географічного середовища (рельєф, кліматичні умови, поверхневі води, моря і океани, рослинність, ґрунти) мають вирішальний вплив на соціалізацію людини, визначаючи цим економіку, політичний устрій, культуру, психологію народів. Тим, хто займається землеробством, притаманні слабкість, відсутність мужності та завзятості; просторова замкнутість того чи іншого народу породжують традиціоналізм; степи – дух економії та централізовану владу. Історія будь-якої країни визначається, на думку Ф. Ратцеля, її розміщенням у певній півкулі, частині світу, наявністю озер, річок, морів, пустель.

Оцінюючи можливості кожної з теорій у дослідженні поведінки людини і моністичного підходу в цілому, важко не погодитися з аргументами російсько-американського соціолога П. Сорокіна: а) жодній теорії не вдалося пояснити поведінку людини і розвиток суспільного життя; б) “за допомогою однієї умови” не можна пояснити поведінку людей; в) людина підкоряється силам неорганічного біологічного та соціально-психологічного характеру, які не можна звести до однієї умови. "...Поведінку людей і хід суспільного життя не можна пояснити за однієї умови. Ці явища надто складні, вони залежать від багатьох умов. Тому й пояснювати їх слід не за допомогою однієї умови, а багатьох умов і чинників” [18, с. 73]. У своїй теорії соціальної поведінки П. Сорокін подає поведінку людини і соціальних спільнот як детерміновану сукупність, зумовлену впливом космічних, біологічних, соціальних та психічних сил. Урахування пріоритетів і ролей цих сил у конкретній життєвій ситуації є важливою умовою виховної діяльності як цілеспрямованого чинника соціалізації.

На думку німецького соціального психолога і психоаналітичного теоретика Е. Фромма, процес соціалізації починається тоді, коли індивід виявляє себе і своє ставлення до людей через форми людських взаємин. Розвиток певної форми діяльності та спілкування приводить до формування соціального характеру, тобто до стабільної і чітко вираженої системної соціальної орієнтації. Учений виокремлює п’ять способів соціалізації: мазохізм, садизм, деструктізм, конформізм, любов. Їм відповідають способи адаптації до соціуму – рецептивний, експлуатуючий, нагромаджуvalий, ринковий, продуктивний [22].

Сучасний французький соціолог П. Бурдье [3, с. 16–32] намагався подолати однобічний підхід у вивчені процесу соціалізації. Він розглядає буденні події у школі, сім’ї, щоб виявити чинники, які сприяють збереженню суспільної структури. У процесі формування особистості, зауважує вчений, закладається схильність діяти за стандартами або спиратися на інновації. Це дає змогу прогнозувати структурні соціальні організації. На основі емпіричних досліджень системи освіти, соціальної зумовленості суджень щодо художнього смаку П. Бурдье доходить висновку про класовий характер освіти, культури, мистецтва. Проте класи, за його концепцією, на відміну від марксизму, відрізняються “стилем життя”, який виражає форму їх пристосування до існування в соціумі. “Стиль життя” є формою пристосування певних верств до свого становища у соціальній структурі та боротьби за владу і є детермінующим чинником соціалізації індивіда. Вирішальним тут визнається активна

здатність індивіда вносити зміни в існуючі структури.

Важливим для розуміння сутності процесу соціалізації є розроблення міжрівневого дослідження проблем людини, що зосереджує увагу на внутрішніх відносинах, взаємопереходах біологічного, психічного та соціального рівнів. Загальний принцип, якому підпорядковуються міжрівневі відносини, за О. Леонтьєвим, полягає в тому, що "найвищий рівень завжди залишається провідним, проте не може реалізуватися лише за допомогою рівнів, розташованих нижче, і тому від них залежить". Щодо розуміння механізмів соціалізації, цей принцип на початкових етапах психічного розвитку людини полягає в тому, що на перший план виступає механізм біологічного пристосування, завдяки якому відбувається становлення її сприймань та емоцій. У процесі подальшої соціалізації цей механізм трансформується, виконуючи інші завдання, реалізуючи вищі рівні діяльності, взаємодіючи з психічними та соціальними механізмами соціалізації. Міжрівневі дослідження мають вивчати багатоманітність форм реалізації механізмів соціалізації людини. Несхожість і різноваріантність співвідношення цих механізмів у поєднанні з індивідуальною структурою особистості в кожному пояснюють несхожість людей, що соціалізувалися за подібних умов.

У колишньому СРСР проблему соціалізації почали розглядати як відносно самостійну (з використанням саме цього терміна) лише наприкінці 60-х років ХХ ст. До цього різноманітні аспекти соціалізації тісно чи іншою мірою висвітлювалися в царині педагогіки розвитку (Л. Виготський, Л. Божович, Д. Ельконін та ін.), а також у педагогічних працях про виховання. У 60-х роках деякі філософи, соціологи та соціальні психологи вводять у науковий обіг термін "соціалізація" (Н. Андреєнкова, І. Кон, Б. Паригін та ін.). У 70–80-х роках з'являється чимало досліджень, присвячених критиці зарубіжних концепцій соціалізації. Найбільший внесок в аналіз проблеми соціалізації у вітчизняну науку належить І. Кону. У його працях представлено філософські, соціологічні, соціально-психологічні, етнографічні та педагогічні аспекти проблеми [5]. Певне значення мають концепції соціалізації, розроблені Г. Андреєвою і А. Петровським. Г. Андреєва визначає соціалізацію як двобічний процес: з одного боку, це засвоєння індивідом соціального досвіду в результаті входження у соціум; з другого – процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків унаслідок активної діяльності та включення у соціум. Вона виокремлює три основні стадії соціалізації: дотрудову, трудову та післятрудову [1]. А. Петровський розглядає процес соціального розвитку особистості як діалектичну єдність

перервності та неперервності. Перша тенденція відображає якісні зміни, породжені особливостями включення особистості в нові соціально-історичні умови, а друга – закономірності розвитку в межах певної референтної спільноти. Пропонована ним концепція об'єднує дві моделі: перша з них описує фази розвитку особистості при входженні до нової референтної групи, а друга – періоди вікового розвитку особистості. На думку вченого, розвиток особистості можна пояснити як закономірну зміну фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції [14].

Процес соціалізації людини є діалогічним, багатоплановим. У цьому напрямі, використовуючи останні дослідження міждисциплінарної науки вивчення складних систем – синергетики, активної особистості, працюють представники Харківської соціологічної школи (О. Яруба, В. Бакіров, Н. Арбеніна, О. Андрушенко та ін.). Український соціолог В. Ворона розглядає проблему соціальної адаптації особистості з урахуванням конкретної ситуації розвитку українського суспільства. Він наголошує, що соціальна адаптація – це вид взаємодії особистості або соціальної спільноти з соціумом, зосереджуючи увагу на узгодженні самооцінок і домагань суб'єктів з їх можливостями і соціальними реаліями. Тобто соціальна адаптація як фаза соціалізації індивіда розглядається в аспекті двобічного процесу: індивід є водночас і об'єктом, і суб'єктом соціалізації.

На думку відомого українського соціолога В. Москаленко, соціалізація кожного нового покоління та окремої людини формується у неперервному поліфонічному "діалозі" різноманітних людських вимірів. З цього погляду вивчення міри співвідношення двох сторін діяльності (репродуктивної і власне творчої) конкретне для кожного виду соціальної діяльності. Конкретна вона і для педагогічної діяльності, що потребує досконалого дослідження цих параметрів. Підкреслюючи активність особистості в процесі соціалізації, В. Москаленко зазначає, що "...оскільки особистість є не просто клітинною в соціальному організмі, а активно діючою, яка творить цей соціальний організм і саму себе, то процес її соціалізації має розглядатися як розв'язання протиріччя системи "індивід – соціальне середовище", яке характеризується єдністю соціальних істотних властивостей людини, які, з одного боку, знаходять втілення в предметах культури, з другого – беруть участь у процесі соціальної діяльності" [9, с. 58].

Відомий український соціолог М. Лукашевич зауважує, що рівень вивченості проблем соціалізації навряд чи можна визнати таким, що задовольняє сучасні суспільні потреби. Остаточно не вивчено роль і можливості системи виховання щодо забезпечення успішної соціалізації, не з'ясовано рушійні сили,

механізми соціалізації індивіда, проблеми професійної соціалізації тощо. Водночас рівень теоретичних напрацювань містить багато цінних, хоча й розрізнених ідей, думок, згадок, які мають бути об'єднані в нових концептуальних підходах. Плідно відбувається пошук у напрямі вивчення адаптивних процесів людини у довгіллі [7].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. Дослідження соціалізації особистості в різних країнах світу ведеться у найрізноманітніших напрямах. Результатом цих досліджень стала велика кількість емпіричних даних і концепцій. Проте загальноприйнятої теорії соціалізації досі не існує.

2. Процес формування концепцій соціалізації, соціального становлення особистості в умовах перехідного стану суспільства України лише розпочався. Поки що відбувається критичний діалог з парадигмами класичних і некласичних підходів до розв'язання цієї проблеми.

3. Нині набули актуальності неабиякі проблеми статево-рольової, сімейної, політичної, професійної соціалізації. Аналізуючи професійну підготовку майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі, потрібно актуалізувати проблему їхньої професійної соціалізації, тобто процес засвоєння існуючих професійних норм, правил, цінностей і форм поведінки та їх вплив на життя людини.

Список використаної літератури

1. Андреева, Г. М. Социальная психология : учеб. для вузов / Галина Михайловна Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 376 с. – Библиогр. : С. 370-374.
2. Бронfenбrenner, У. Два мира детства. Дети в США и СССР / У. Бронfenбреннер ; пер. с англ. – М., 1976. – 165 с.
3. Бурдье, П. Структуры практики / П. Бурдье // Современная социальная теория. – Новосибирск, 1995. – С. 16-32.
4. Кістяківський, Б. О. Система соціологічного знання / Б. О. Кістяківський // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 12. – С. 14-19.
5. Кон, И. С. Социология личности / Игорь Семенович Кон. – М. : Политиздат, 1976. – 383 с.
6. Кривов, Ю. И. Проблема социализации подрастающих поколений в зарубежной педагогике : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики”/Ю. И. Кривов. – М., 1992. – 20 с.
7. Лукашевич, М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посіб. // Микола Павлович Лукашевич. – К. : ІЗМН. 1998. – 112 с.
8. Мейли, Р. Структура личности // Экспериментальная психология / Р. Мейли / Под ред. П. Фресса и Ж. Ниаже. – М., 1975. – Т. 5. – С. 196-283.
9. Москаленко, В. В. Социализация личности (философский аспект) / Валентина Владимировна Москаленко. – К. : Вища шк. Головное изд-во, 1986. – 200 с. – Библиогр. : С. 193-199.
10. Мудрик, А. В. Социализация человека : учеб. пособ. [для студ. вузов, обучающихся по спец. 050711 (031300) – Социальная педагогика] / Анатолий Викторович Мудрик. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академия, 2006. – 304 с. – Библиогр. : в конце глав. – (Высшее профессиональное образование).
11. Нюттен, Ж. Мотивация / Ж. Нюттен // Экспериментальная педагогика / Под ред. П. Фресса и Ж. Ниаже. – М., 1975. – Т. 5. – С. 15-110.
12. Парсонс, Т. Система координат действия и общая теория систем : культура, личность и место социальных систем. Функциональная теория изменения/Т.Парсонс // Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 448-464.
13. Педагогічна соціологія / В. Болганіна та ін. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. – 144 с.
14. Петровский, А. В. Основы теоретической психологии / Артур Владимирович Петровский, Михаил Григорьевич Ярошевский. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 528 с.
15. Роджерс, К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Р. Роджерс ; пер. с англ. / Под общ. ред. Е. И. Исениной. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
16. Семиличенко, В. А. Психология направленности : учеб.-метод. пособ. / Валентина Анатольевна Семиличенко, Александр Марьянович Галус / Под общ. ред. В. А. Семиличенко. – Хмельницкий : ХГПИ, 2003. – 521 с.
17. Симонов, П. В. Эмоции и воспитание / П. В. Симонов // Вопросы философии. – 1981. – № 5. – С. 39-48.
18. Сорокин, П. А. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет / Питирим Александрович Сорокин. – М. : Наука, 1994. – 145 с.
19. Тард, Г. Социальные этюды / Габриэль Тард. – СПб., 1902. – С. VI-XI.
20. Фрейд, З. Избранное : в 2 кн. / Зигмунд Фрейд. – М. : Изд-во “Московский рабочий” ; “Вся Москва”, 1990. – Кн. 1. – 1990. – 160 с. ; Кн. 2. – 1990 – 76 с.
21. Фролов, И. Человек как комплексная проблема / И. Фролов // Вопросы философии. – 1983. – № 10. – С. 21-29.
22. Фромм, Э. Психодиагностика и этика / Эрих Фромм – М. : Республика, 1990. – 415 с. – (Библиотека этической мысли).
23. Эрикссон, Э. Идентичность : юность и кризис / Эрик Эрикссон. – М. : Изд. группа “Прогресс”, 1996. – 344 с.
24. Эфроимсон, В. Родословная альтруизма / В. Эфроимсон // Новый мир. – 1971. – № 10. – С. 14-18.
25. Ядов, В. А. Социологическое исследование : методология, программа, методы / Владимир Александрович Ядов. – Самара : Самарский ун-т, 1995. – 331 с.